

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Самохвал Олеся Олександрівна

УДК 377.035.7: 35.073.6

**Формування професійних якостей
майбутніх менеджерів митної служби
у процесі фахової підготовки**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Вінниця – 2009

Загальна характеристика роботи

Актуальність і доцільність дослідження. У роки незалежності України з'явився новий суспільний запит, пов'язаний із сучасними умовами господарювання, зокрема, децентралізація зовнішньої торгівлі, надання вітчизняним підприємствам права виходу на міжнародний ринок, що збільшило потік людей і вантажу через кордони нашої держави. Тому підготовка фахівців за новими спеціальностями в галузі менеджменту митної справи є назрілою й актуальною.

Аспекти фахової підготовки стали предметом уваги науковців А. Алексюка, С. Батишева, І. Бега, М. Євтуха, М. Жалдака, І. Зязюна, В. Галузінського, Р. Гуревича, Н. Ничкало, Н. Мойсеюк, С. Сисоєвої, В. Сластьоніна. Проблеми, пов'язані з дослідженням загальних питань професійної підготовки та змісту професійної освіти, неперервної професійної освіти розкриті у працях А. Беляєвої, С. Гончаренка, Н. Кузьміної, М. Махмутова, М. Нікандрова, О. Пехоти; розробкою та впровадженням сучасних педагогічних технологій професійної підготовки фахівців займалися В. Безпалько, Г. Тарасенко, М. Сметанський, І. Козловська, Л. Пуховська, а професійної підготовки майбутніх фахівців у контексті особистісно орієнтованої освіти – Г. Балл, В. Рибалко, Н. Сидорчук, О. Єрмоленко.

У ракурсі досліджуваної проблеми становить інтерес процес формування особистості майбутнього фахівця, що розглядається у працях К. Ваделя, Е. Зеєра, І. Зимньої, О. Леонтєєва, А. Маркової, Н. Кузьміної, О. Ільченко.

Особливості професійної діяльності менеджерів висвітлено у дослідженнях В. Авдєєва, Л. Балабанової, Р. Блейка, М. Вудкока, Л. Ємельянової, Р. Сакурової, Ф. Тейлора, Д. Френсіса, Л. Якокка.

Вивченню особливостей діяльності працівників митної служби присвячено праці вітчизняних науковців Ю. Дьоміна, М. Каленського, О. Корольова, А. Панькова, С. Стременовського. Праці зарубіжних дослідників: Свена Бе, Лоуелл Е. Дженкінса, Д. Мертенса, М. Ноулза, П. Парслоє, Д.Сьюпера, Дж.Холланда, Є. Хачирсона, У. Шифора, Д. Шона, Д.Френсіса стали теоретичною основою дослідження педагогічних умов професійного становлення майбутніх менеджерів у митній справі.

Невід'ємною складовою професійної діяльності майбутніх менеджерів є культурно-мовний контекст, що досліджувався С. Ніколаєвою, Л. Барановською, Б. Беляєвою, В. Бухбіндером, Л. Голованчуком, Ю. Друзь, Є. Носонович, Г. Онкович, Ю. Пасовою, В. Плахотником, В. Сказкіною, Н. Скляренко.

У загальному огляді наукових джерел не виявлено спеціальних праць, присвячених дослідженню проблеми професійної підготовки майбутніх менеджерів митної служби у вищих навчальних закладах. Водночас, вивчення стану організації процесу формування професійних якостей в умовах вищого навчального закладу (ВНЗ) дало змогу виявити низку **суперечностей**:

- між потребами суспільства у компетентних фахівцях, які здатні оперативної та ефективно виконувати професійні функції та реальним станом професійної готовності випускників ВНЗ;
- між збільшенням обсягу самостійної позааудиторної роботи студентів та рівнем готовності учасників навчального процесу до її організації та оптимальної реалізації;

- між рівнем розвитку у майбутніх фахівців митної служби особистісних якостей, які вимагають гнучкого реагування в складних виробничих ситуаціях, та відсутністю обґрунтованої технології формування професійно значущих якостей;
- між необхідністю формування стійкої мотивації до професійного самовдосконалення та наявними засобами реалізації цього завдання у ВНЗ.

Актуальність і недостатня розробленість проблеми професійної підготовки майбутніх менеджерів митної служби визначили тему дослідження: *“Формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби у процесі фахової підготовки”*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося за планом реалізації основних положень Національної доктрини розвитку освіти України, законів України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, за тематичним планом науково-дослідної роботи циклової комісії суспільно-гуманітарних дисциплін Вінницького кооперативного інституту за темою “Науково-методичне забезпечення викладання циклу суспільно-гуманітарних дисциплін у вищому навчальному закладі економічного напрямку” (протокол № 7 від 01.12.2008). Тема затверджена вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 2 від 22.09.2005 р.) та узгоджена Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 1 від 31.01.2006 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування професійно важливих якостей майбутніх менеджерів митної служби в процесі фахової підготовки.

В основу дослідження покладено **гіпотезу**, згідно з якою ефективність формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби підвищиться, якщо:

- орієнтуватись на професіоналізацію фахової підготовки з урахуванням особливостей поетапного професійного становлення майбутніх менеджерів митної служби;
- систематизувати психолого-педагогічне забезпечення особистісної самореалізації майбутніх менеджерів митної служби в процесі організації самостійної навчальної діяльності на основі узагальнення та попередження типових комунікативних бар'єрів і утруднень;
- сприяти виробленню навичок рефлексивного аналізу сформованих професійних якостей через оперативний зворотний зв'язок.

Для досягнення мети дослідження, доведення його гіпотези було визначено такі **завдання**:

1. На основі аналізу теоретичних підходів і педагогічної практики уточнити сутність поняття “професійно важливі якості”, визначити сукупність професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби; критерії, показники та рівні їх сформованості.

2. Теоретично розробити й апробувати педагогічну модель процесу формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби в процесі фахової підготовки.

3. Обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби у процесі фахової підготовки.

4. Підготувати методичні рекомендації та навчальні матеріали для викладачів і студентів ВНЗ щодо формування професійних якостей майбутніх спеціалістів митної служби у процесі професійної підготовки.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх менеджерів митної служби.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби у процесі фахової підготовки.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять наукові положення сучасної педагогічної науки: *методологічні основи неперервної професійної освіти* (С. Гончаренко, І.Зязюн, Н.Ничкало та ін.); *професійної підготовки майбутніх фахівців* (В. Андрущенко, С. Батищев, Н. Мойсеюк, О. Шестоपालюк); *розробка та впровадження сучасних педагогічних технологій професійної підготовки фахівців* (В. Безпалько, Р. Гуревич, С. Сисоєва, І. Козловська); *аспекти морального виховання* (Т. Ільїна, М. Сметанський, Г. Тарасенко, О. Ярмоленко); *психологічні особливості становлення особистості майбутнього фахівця* (К. Вадель, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Леонтєв, А. Маркова, К. Платонов, С. Рубінштейн, П. Симонов та ін.); *особливості професійної діяльності менеджера* (Р. Блейк, М. Вудкок, Л. Ємельянова, Р. Сакурова, Ф. Тейлор, Д. Френсіс, Л. Якокк); *особливості діяльності працівників митної служби* (Ю. Дьомін, М. Каленський, О. Корольов, А. Паньков, С. Стременовський).

Комплексний підхід до вивчення проблеми зумовив застосування таких **методів дослідження**: *теоретичні* – вивчення та аналіз філософської, педагогічної, психологічної та спеціальної літератури, а також дисертаційних робіт, систематизація та узагальнення педагогічного досвіду – для здійснення теоретичного аналізу стану проблеми дослідження, обґрунтування та розробки змісту педагогічних умов формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби в процесі фахової підготовки; *емпіричні* – анкетування, тестування, опитування, бесіда, інтерв'ю, педагогічне спостереження, оцінка і самооцінка, експертна оцінка – для аналізу стану професійної підготовки майбутніх менеджерів митної служби, з'ясування доцільності й ефективності визначених педагогічних умов; педагогічний експеримент з метою апробації ефективності обґрунтованих педагогічних умов формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби та впровадження розроблених навчальних матеріалів; *статистичні* – методи статистичної обробки результатів педагогічного експерименту – для забезпечення його достовірності.

Експериментальна база дослідження. Експеримент проводився на базі Вінницького кооперативного коледжу економіки та права (з 2007 р. Вінницький кооперативний інститут) (II-III курси, 389 студентів), Сумського кооперативного технікуму (II-III курси, 223 студентів), Рівненського кооперативного економіко-правового коледжу (II-III курси, 136 студентів), Житомирського кооперативного коледжу бізнесу і права (II-III курси, 96 студентів).

Всього в дослідженні було задіяно 844 студенти (контрольні групи (далі – КГ) - 520 студентів, експериментальні групи (далі – ЕГ) – 324 студенти), 58 викладачів.

Дослідження проводилось упродовж 2004-2009 рр. та охоплювало декілька **етапів** науково-педагогічного пошуку. *На першому етапі* (2004-2005 рр.) обґрунтовувалася проблема дослідження, здійснювався аналіз навчально-програмної документації та літератури. На цьому етапі дослідження уточнено його об'єкт, предмет і мету, сформульовано гіпотезу дослідження, проведено констатувальний експеримент, обробка й узагальнення його результатів. *На другому етапі* (2005-2006 рр.) розроблено та теоретично обґрунтовано модель формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби; визначено педагогічні умови формування професійних якостей майбутніх фахівців; здійснено експериментальну перевірку гіпотези дослідження. *На третьому етапі* (2007-2009 рр.) завершено формувальний етап та проведено контрольний етап експерименту, здійснено експертні оцінки дослідження, систематизовано та узагальнено одержані результати, сформульовано висновки. На цьому етапі оформлено кандидатську дисертацію.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає у тому, що:

- *уперше* теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби в процесі фахової підготовки; розроблено й обґрунтовано педагогічну модель процесу формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби в процесі фахової підготовки; розроблено критерії, показники та визначено рівні сформованості професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби;
- *уточнено* та конкретизовано сутність поняття “професійно важливі якості”;
- *подальшого розвитку дістали* теоретичні положення щодо фахової підготовки майбутніх фахівців митних органів.

Практичне значення дослідження визначається тим, що *розроблено та впроваджено* методику діагностики рівнів сформованості професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби; *укладено* навчально-методичні матеріали для викладачів та студентів з метою підвищення якості фахової підготовки; *удосконалено* методичний інструментарій щодо забезпечення самореалізації студентів у процесі організації позааудиторної самостійної навчально-пізнавальної діяльності; *систематизовано* типові помилки студентів у процесі формування комунікативної компетентності та передбачено способи їх попередження. Усе це може бути використано в системній професійній підготовці майбутніх менеджерів митної служби та фахівців економіко-управлінського профілю.

Наукові положення, навчально-методичні матеріали **впроваджено** у процес фахової підготовки майбутніх менеджерів митної служби Вінницького кооперативного коледжу економіки та права (протокол № 13 від 11.03.2005 р.), Сумського кооперативного технікуму (протокол № 1 від 31.01.2006 р.), Рівненського кооперативного економіко-правового коледжу (протокол № 162 від 29.10.2008 р.), Житомирського кооперативного коледжу бізнесу і права (протокол № 2/231 від 15.09.2008 р.), Луцького кооперативного коледжу (протокол

№ 124 від 16.05.2008 р.), Хмельницького торговельно-економічного коледжу (протокол № 18 від 31.03.2007 р.).

Надійність та вірогідність наукових положень, практично-професійних результатів дисертаційного дослідження забезпечувалась методичним і теоретичним обґрунтуванням вихідних концептуальних положень; науковими принципами аналізу наукових джерел; використанням комплексу методів дослідження, адекватних його предмету, меті і завданням; репрезентативним, якісним і кількісним аналізом експериментальних даних; позитивним “зрушенням” у процесі формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби внаслідок дослідно-експериментальної перевірки висунутої гіпотези.

Апробація результатів дисертації здійснювалась шляхом їх обговорення на засіданнях кафедри педагогіки та кафедри інформаційних технологій в освіті Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, оприлюднення виступів з доповідями на Міжнародних науково-практичних конференціях “Інноваційні складові сучасної української мови і літератури: ідея, розробка, впровадження” (Вінниця, 2006), “Розвиток творчих здібностей особистості – умова успішного навчання” (Вінниця, 2005), “Розвиток творчих здібностей особистості – умова успішного навчання” (Вінниця, 2006), “Досвід та проблеми країн Європи (Великобританії, Німеччини, Франції, Іспанії, України) з реалізації ідеї Болонської конвенції” (Біла Церква, 2006), “Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми” (Вінниця, 2006) та на Всеукраїнському науково-практичному семінарі “Теоретико-практичні засади інтегровано-діяльній технології в межах Всеукраїнського науково-педагогічного проекту “Росток”” (Вінниця, 2007).

Основні результати дослідження **опубліковано** в 14 наукових та науково-методичних працях, серед яких 1 навчальний посібник (13,72 авт. арк.), 9 одноосібних статей у фахових виданнях ВАК України, 4 – у збірниках наукових праць.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел – із 239 найменувань (з них 67 – іноземними мовами), 14 додатків на 66 сторінках. Повний обсяг дисертації – 250 сторінок. Основний зміст дисертації викладено на 184 сторінках. Робота містить 18 таблиць та 2 рисунки загальним обсягом 12 сторінок.

Основний зміст дисертації

У **вступі** обґрунтовано вибір і актуальність теми дослідження, визначено його мету, сформульовано гіпотезу та завдання роботи, визначено об’єкт, предмет, основні методи експериментального дослідження, розкрито наукову новизну роботи, її теоретичне й практичне значення, вказано на зв’язок дисертаційного дослідження з науковими програмами та планами, подано відомості про впровадження й апробацію основних положень дослідження.

У **першому розділі** – “Теоретико-методологічні засади проблеми дослідження” – здійснено теоретичний аналіз досліджуваної проблеми; проаналізовано основні підходи до визначення поняття “професійна компетентність” і “професійні якості”; розглянуто теоретичні засади професійної діяльності пра-

цівників митної служби, визначено критерії та показники сформованості професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби.

У сучасних умовах провідними тенденціями в розвитку системи професійної освіти є демократизація, неперервність, інтегративність, стандартизація та індивідуалізація, що сприяють професійному становленню та самовдосконаленню в процесі фахової підготовки.

З'ясовано, що професіоналізація особистості студента пов'язана з дослідженням професійної придатності, виявленням відповідності між функціональним і змістовим наповненням процесу професійної діяльності та особистісними характеристиками. У процесі фахової підготовки індивідуальні особливості трансформуються у професійно значущі якості й зумовлюють успішну діяльність в обраній галузі. Тому перехід до ціннісної парадигми забезпечує можливість для повноцінного особистісно-професійного самовдосконалення, оволодіння засобами індивідуального зростання в умовах трансформації суспільних тенденцій (В. Сластьонін, Г. Чижакова). Цілісне становлення фахівця уособлюється у вищій формі вираження - особистісній компетентності, що розцінюється як чинник неперервного процесу самовдосконалення (О. Маркова).

На основі аналізу зарубіжних джерел можна констатувати зміщення акцентів із формальних факторів освіти і кваліфікації до соціальних цінностей і особистісних параметрів (Н. Банько). В американській моделі "компетентного працівника" виокремлено комплекс індивідуально-психологічних якостей, що забезпечують саморозвиток особистості на основі сформованої здатності швидко адаптуватися до конкретних умов праці (Дж. Мерілл, І. Стевік).

Підготовка майбутніх фахівців у межах компетентнісного підходу (В. Аніскін, Дж. Равен, О. Добудько, С. Вишнякова) передбачає неперервний самоосвітній процес, що реалізується на соціальному й особистісному рівні.

Наслідком професійного зростання особистості майбутнього фахівця є фахова компетентність, якої набуває студент у процесі навчання. Високий рівень оволодіння професією передбачає ґрунтовні знання із загальноосвітніх і фахових дисциплін і здатність успішно застосовувати їх у виробничих ситуаціях; системне і цілісне оцінювання професійної діяльності, виокремлюючи можливі утруднення і ризики; сформовані вміння налагоджувати контакти і ділові взаємовідносини у типових та нестандартних ситуаціях; уміння оперувати суперечливою інформацією, що надходить із різних джерел.

Успішність професійного становлення майбутніх фахівців митної служби залежить від професійної спрямованості, що є показником особистісної зрілості; від сформованого бажання реалізувати внутрішній потенціал у процесі оволодіння професією, удосконалюючи особистісні якості, які набувають ознак професійно значущих.

Успішність професійного становлення майбутніх менеджерів митної служби передбачає врахування специфіки професійної діяльності, в основі якої лежить регулювання зовнішньоекономічних зв'язків держави, – гарантія економічної безпеки України. Службовий обов'язок посадових осіб митної служби розглядається як зовнішній і внутрішній імператив (А. Паньков, С. Стременовський). На цій основі управлінська діяльність посадових осіб здійснюється у двох

напрямах: організація та здійснення митного контролю та митного оформлення і взаємодія із зарубіжними громадянами та учасниками зовнішньоекономічної діяльності. Таким чином, митно-процесуальні норми регламентовані митним законодавством і реалізуються в процесі інтенсивного спілкування. Тому успішне виконання службових обов'язків пов'язане із пошуковою, реконструктивною, комунікативною, організаторською і посвідчувальною діяльністю (В. Васильєв, М. Дулов).

Екстремальні умови праці (монотонність, психологічна напруженість, тривалий розподіл уваги, підвищена відповідальність, дефіцит часу, протидія зацікавлених осіб, іншомовне оточення тощо) потребують високого рівня сформованості конфліктологічної культури та толерантності (О. Баєв). Тривале спілкування із правопорушниками може призвести до появи якостей професійної деформації (Г. Шиханцов). Тому в процесі професійного становлення важливим є формування професійних якостей як індивідуальних проявів суб'єкта діяльності (В. Шадріков); як сукупність найбільш стійких особистісних якостей, необхідних для реалізації професійних функцій (В. Андреев); як реалізація природних здібностей (С. Козик); як показник сформованого рівня професійного розвитку (Н. Кузьміна); як "ключові кваліфікації" (Д. Мертенс); як взаємодіючі компоненти з компенсаторною здатністю (Є. Максимова), як основні професійні конструкти (комунікативні, організаторські) та забезпечуючі (професійно необхідні) (О. Корольов, Ю. Кунєв, Є. Каніна, А. Павлова та ін.).

На основі аналізу професійно важливих якостей у наукових джерелах і врахування особливостей професійної діяльності працівників митної служби нами було виокремлено шість груп професійних якостей:

- *інтелектуально-гносеологічні* (ерудованість, уважність, спостережливість, рефлексивність, логічність, нестандартність, іншомовна обізнаність);
- *соціальні* (справедливість, обов'язковість, самостійність, службовий фанатизм, безкорисливість, неупередженість, товарицькість, патріотизм, мужність, адаптивність);
- *морально-вольові* (сумлінність, рішучість, дисциплінованість, відповідальність, цілеспрямованість, гідність, принциповість, охайність, старанність, розсудливість, тактовність, турботливість, товарицькість);
- *конструктивно-організаційні* (службовий прагматизм, гнучкість, динамізм, розпорядливість, прагнення до лідерства, організованість, послідовність, ініціативність, завзятість, системність, ретельність);
- *комунікативні* (конфіденційність, толерантність, урівноваженість, проникливість, переконливість, ораторство, злагідливість, тактовність, компромісність);
- *емоційно-регулюючі* (емоційна стійкість, рішучість, швидкість реагування, ризикованість, витривалість, привітність, урівноваженість, самоконтроль);
- окремою групою були виділені *якості професійної деформації* (квапливість, безвідповідальність, маніпулятивність, аморальність, правовий нігілізм, тенденційність, формалізм, упередженість, корисливість).

На основі врахування багатокомпонентної структури професійних якостей було виокремлено критерії, показники та рівні сформованості професійно важливих якостей майбутніх менеджерів митної служби: **мотиваційно-ціннісний**

(усвідомлене формулювання цілей професійно-особистісного самовдосконалення; визначені наміри та окреслені параметри кар'єрного зростання; розвинута професійна рефлексія, що підсилює цілісне самооцінювання особистісних якостей; сподівання на успіх, домінування перспективного професійного зростання над чинниками зовнішнього контролю; чітко окреслені професійні установки, інтереси, наміри; системність цілепокладання як виявлення професійної спрямованості; конструктивна мотивація попередження і розв'язання професійних конфліктів); **пізнавально-креативний** (соціальна адекватність; швидкість актуалізації професійних знань; розвинутість пізнавальних процесів; самостійність, оригінальність мислення, здатність до оцінних суджень; здатність переносити набуті знання у нові ситуації; готовність виокремлювати сутність проблеми на основі широкої поінформованості щодо альтернативних варіантів; бачення нового ракурсу проблеми у традиційній професійній ситуації; адекватне самооцінювання власної фахової підготовки відповідно до процесу розв'язання виробничих завдань за оптимальними професійними зразками; готовність до виправданого ризику; здатність до компетентного, неупередженого аналізу й оцінки професійних дій інших); **емоційно-вольовий** (самоконтроль професійного самопочуття; визначення емоційного ставлення до джерела напруження; систематичне само-спостереження емоційного стану; емоційна стійкість, стресостабільність; володіння прийомами подолання емоційної перешкоди; візуальна виразність і довершеність); **діяльнісно-практичний** (уміння диференціювати професійні завдання за складністю; мобільна перебудова способів діяльності у випадках зміни умов праці; рівномірна працездатність навіть за умов дефіциту часу; здатність довільно керувати своєю поведінкою, зважаючи на монотонність та сувору регламентованість професійного середовища; володіння технологією ведення бесіди та переговорів рідною та іноземною мовами; володіння способами розв'язання професійних завдань із позиції третьої особи; використання прийомів конструктивного аналізу професійних ситуацій; володіння засобами протистояння професійним деформаціям, непідвладність професійному регресу).

У другому розділі – “Педагогічні умови формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби” – розглянуто професійну підготовку майбутніх менеджерів митної служби в процесі вивчення фахових дисциплін; обґрунтовано педагогічні умови формування професійних якостей майбутніх фахівців; педагогічні вимоги до організації самостійної навчальної діяльності майбутніх менеджерів митної служби; динаміку сформованості професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби в процесі фахової підготовки.

На основі теоретичного аналізу та вивчення практичного досвіду фахової підготовки майбутніх менеджерів митної служби визначені педагогічні умови ефективного формування професійних якостей майбутніх фахівців: орієнтація на професіоналізацію фахової підготовки з урахуванням особливостей поетапного професійного становлення майбутніх менеджерів митної служби; систематизація психолого-педагогічного забезпечення особистісної самореалізації майбутніх менеджерів митної служби в процесі організації самостійної навчальної діяльності на основі узагальнення та попередження типових комунікативних бар'єрів та утруднень; сприяння виробленню навичок рефлексивного аналізу сформованих

професійних якостей через оперативний зворотний зв'язок.

У результаті наукового пошуку та використання праць В. Безпалька, С. Гончаренка, Р. Гуревича, Ю. Дьоміна, І. Зязюна, Н. Ничкало, С. Сисоєвої, В. Сластьоніна, С. Стременовського було розроблено модель формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби у процесі фахової підготовки (див. рис. 1).

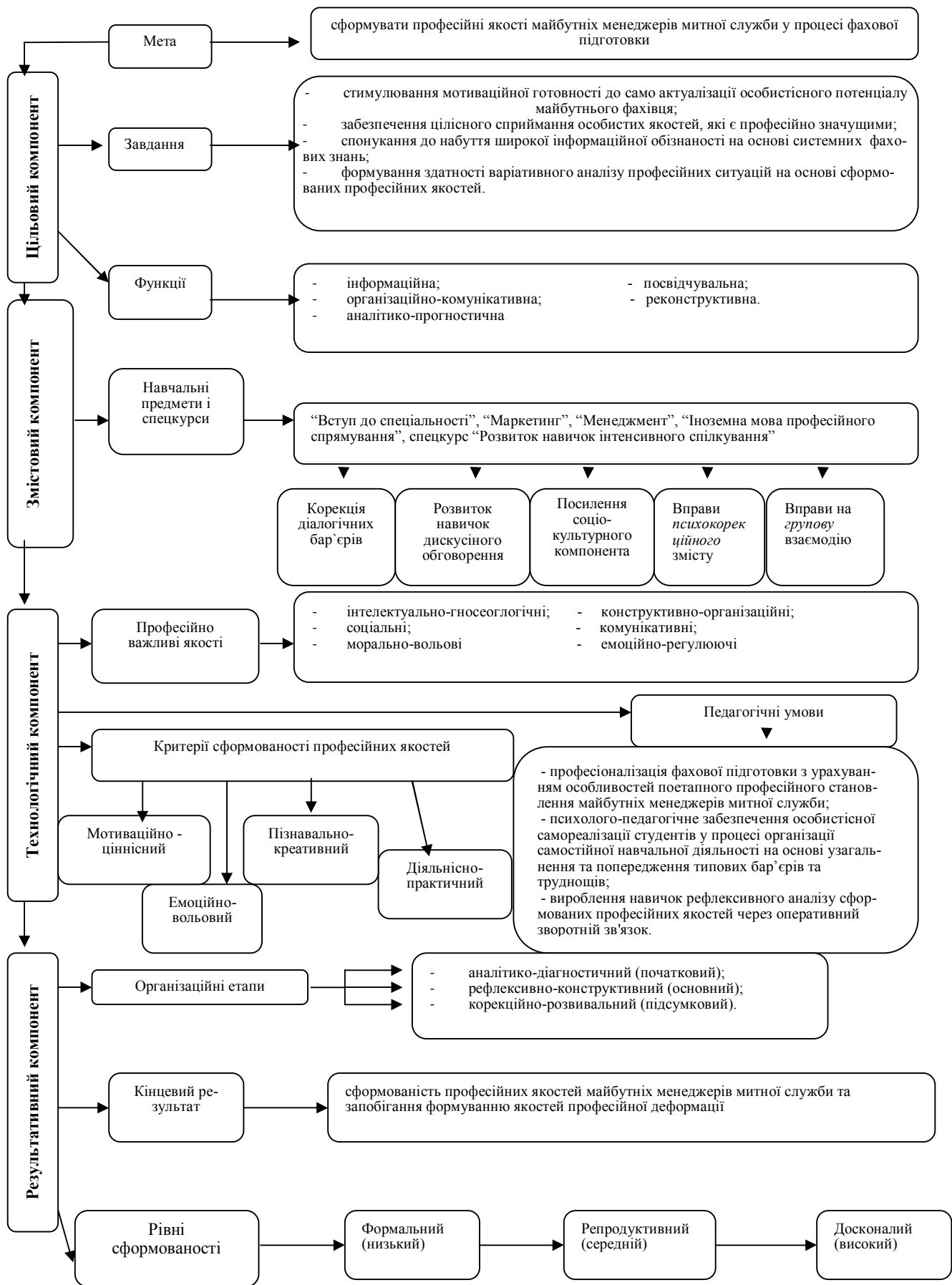
Структуру моделі складають цільовий, змістовий, технологічний та результативний компоненти, взаємодія яких є логічно обґрунтованою і забезпечує її цілісність. Цільовий компонент представлений її головною метою, що прогнозує кінцевий результат діяльності – сформованість професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби та запобігання формуванню якостей професійної деформації. Змістовий компонент пов'язаний з організацією засвоєння фахових знань, вироблення вмінь і навичок у спеціально змодельованому педагогічному середовищі впродовж усього періоду навчання у ВНЗ.

Установленим критеріям сформованості професійних якостей відповідають показники сформованості. Технологічний компонент включає послідовну зміну аналітико-діагностичного (початкового), рефлексивно-конструктивного (основного), корекційно-розвивального (підсумкового) етапів.

Поетапна реалізація моделі формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби розпочиналася аналітико-діагностичними процедурами, що спрямовувалися на виявлення інформаційної обізнаності щодо майбутньої професійної діяльності; мотивів вибору навчального закладу; рівня усвідомлення соціальної важливості професійної діяльності працівників митних органів; цілісного сприймання особистісних якостей, котрі є професійно значущими; готовності до самореалізації в умовах професійної діяльності.

Уся робота була організована за двома напрямками: суб'єктивація особистісних мотиваційно-ціннісних пріоритетів майбутніх фахівців та корекція ціннісних установок з метою запобігти формуванню якостей професійної деформації.

На рефлексивно-конструктивному (основному) етапі формування професійних якостей здійснювалося у контексті квазіпрофесійної діяльності. Комплексне дослідження можливостей фахових дисциплін, зокрема, “Вступ до спеціальності”, “Менеджмент”, “Маркетинг”, “Іноземна мова професійного спрямування” дало змогу інтегрувати зусилля педагогічних працівників та оптимізувати процес формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби. Студенти зацікавлено виконували групові завдання, що потребують сформованості певних особистісних якостей, як от: рефлексивна здатність, нестандартність мислення, ерудованість, логічність, розпорядливість, ініціативність, комунікабельність. Наприклад, дві групи студентів працюють над розв'язанням комунікативної ситуації; одна використовує модель “ялинка”, інша – модель “матрьошка”. У процесі обговорення доводять переваги кожної, систематизують застереження щодо використання певної моделі. Подібні заняття сприяють формуванню креативності, інтелектуально-гносеологічної обізнаності; комунікативних, організаторських якостей, що є професійно значущими для менеджерів митної служби. Майбутні менеджери митної служби здійснюють пошук необхідної інформації,

Рис. 1. Модель формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби у процесі фахової підготовки

структурують її відповідно до завдань, наприклад, координація роботи відділу маркетингу з іншими відділами; сутність і забезпечення конкурентоспроможної продукції; паблікрілейшенз – умови й особливості впровадження, підготовка рефератів, повідомлень, тез. У такий спосіб формуються професійні якості: лаконічність, точність висловлювань, оригінальність викладу думок, уважність, креативність, наполегливість, сумлінність тощо. Отже, виконуючи різні за формою та змістом завдання у процесі вивчення фахових дисциплін, студенти мають можливість не лише набувати професійних умінь, а й здійснювати самооцінювання особистісних якостей, які є професійно значущими та обирати шляхи самовдосконалення. Цьому значною мірою сприяло вивчення курсу “Іноземна мова професійного спрямування” та спецкурсу “Розвиток навичок інтенсивного спілкування”, в межах яких було структуровано професійно орієнтовану та соціолінгвістичну тематику, виокремлено систему занять психокорекційного змісту, узагальнено типові комунікативні бар’єри й утруднення та передбачено способи їх попередження.

Усі справи були поділені на термінові, відтерміновані, репродуктивні й активно діяльні, які передбачали організацію і проведення прес-конференцій, підготовку запитів до вищої державної інстанції; оформлення вірців ділової документації; дискусійні обговорення; групові завдання конкурсного зразка; підготовка рекламних варіантів у вимірі маркетингових комунікацій; експертне оцінювання; використання прийомів активного слухання; поглиблений самоаналіз із позитивною спрямованістю; заняття із соціометричними процедурами тощо.

Корекційно-розвивальний (підсумковий) етап забезпечував формування здатності варіативного аналізу професійних ситуацій, даючи можливість змінювати власну позицію на основі адекватного її оцінювання, чому сприяли сформовані професійні якості.

На основі зазначених критеріїв були визначені рівні сформованості професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби **формальний** (низький): рівень загальної ерудованості потребує суттєвого поліпшення; пізнавальні процеси характеризуються в основному репродуктивними діями, а тому студентам цієї групи важко конструювати варіанти розв’язання утруднених професійних ситуацій; поінформованість щодо власного рівня знань розбалансована із переважанням тенденції до завищення; намір досягти певного рівня компетенції має епізодичний характер і потребує постійного зовнішнього підкріплення; наявні труднощі професійного становлення гальмують успішне опанування обраним фахом, у цих випадках виявляється активна дія механізмів психологічного захисту; самоспостереження емоційного стану має епізодичний характер, а самоконтроль виявляється лише у поодиноких випадках; прийоми професійної рефлексії обмежуються копіюванням і наслідуванням, що може призводити до професійної деформації та регресу; прийоми самомотивування мають епізодичне виявлення, що, в першу чергу, пов’язане з бажанням набути емоційного комфорту; в процесі виконання групових завдань займають пасивну позицію; надають перевагу відтворювальним завданням, потребують постійної підтримки і схвалення з боку викладача; розпочату роботу не завжди доводять до кінця; у переліку про-

фесійних якостей називають відповідальність, справедливість, рішучість, самостійність; серед мотивів вибору професії домінують наполягання батьків, можливість заробити гроші, престижність професії; майбутню професійну діяльність частково пов'язують із використанням іноземної мови; підготовку до занять, насамперед, розцінюють як обов'язок; перевагу надають роботі з підручником, письмовим вправам за підтримки і допомоги викладача; конфліктні протистояння розцінюють як фатальні, а тому перевагу надають конкурентному протистоянню; збільшення обсягу самостійної роботи розцінюють негативно, вважають, що навчальний матеріал потрібно вивчати за сприяння викладача; у ранжуванні цінностей за ступенем їх значущості перевагу віддають упевненості у собі, матеріальному забезпеченню, незалежності суджень, наявності надійних друзів, одержанню задоволення; виявлено низький рівень сформованості потреби у самовдосконаленні, за якого мотиви самовдосконалення переважно стихійні, а потреби в ньому немає; виражене гостре емоційне реагування на приниження, що виявляється в образливості, яка посилюється під впливом чинників супідрядності; **репродуктивний** (середній): рівень загальної та професійної ерудованості, творчої уяви дає змогу ситуативно конструювати варіанти розв'язання професійних утруднень; інформаційна обізнаність має категоріальний характер; поінформованість щодо власного рівня знань розбалансована із переважаючою тенденцією до заниження; намір досягти бажаного рівня компетенції потребує періодичного зовнішнього підкріплення; професійно особистісні якості мають суперечливий характер; наявні труднощі професійного становлення можуть гальмувати успішне опанування обраним фахом; справжні причини професійного дискомфорту визначити цій групі студентів складно, вони мають схильність зациклюватися на неприємних емоційних переживаннях, самоспостереження та самоконтроль емоційного стану мають епізодичний характер; прийоми розширення меж професійної рефлексії базуються на копіюванні та неусвідомленому наслідуванні дій інших, що не завжди критично аналізуються, тому ймовірність професійної деформації; прийоми самомотивування пов'язані із близькою перспективою досягнення успіху і зовнішньою привабливістю діяльності; в умовах групи працюють ефективно, якщо завдання не потребують надмірних творчих зусиль та не передбачають довготривалої підготовки; розпочату роботу не завжди доводять до кінця, виправдовуючи її недоцільністю; у переліку професійних якостей пріоритетними називають професіоналізм, справедливість, самостійність, самоконтроль; серед мотивів вибору професії домінують престижність професії, перспектива кар'єрного зростання, можливість заробити гроші; майбутню професійну діяльність пов'язують із використанням іноземної мови; підготовка до занять розцінюється як обов'язок, перевагу надають комунікативним завданням і вправам із використанням технічного оснащення; мають середній рівень сформованості толерантності; в утруднених конфліктних ситуаціях перевагу надають аналізу процесуальної складової протистояння; збільшення обсягу самостійної роботи оцінюють неоднозначно, нарікають на зменшення в цих випадках вільного часу, проте приваблює можливість одержати більшу кількість оцінок; у ранжуванні цінностей за ступенем їх значущості перевага віддана незалежності суджень та оцінок, упевненості у собі, наявності хороших друзів, цікавій

роботі, виконавській дисципліні; виявлено середній рівень сформованості потреби у самовдосконаленні, за якої студент частково усвідомлює зв'язок особистісних якостей із вимогами діяльності; зосереджується, в основному, на роботі із джерелами інформації, не завжди виокремлює головну ідею, потребує зовнішнього стимулювання та епізодичного контролю; **досконалий** (високий): широка загальна та професійна ерудованість; розвиток творчої уяви, що дає змогу конструювати можливі варіанти розв'язання утруднених професійних ситуацій; швидкість актуалізації знань; категоріальний та процесуальний характер інформативної обізнаності; об'єктивна поінформованість щодо якості власних знань; цілеспрямований намір досягти бажаного рівня професійної компетенції; професійно-особистісні якості визначають спрямованість майбутнього фахівця як суб'єкта діяльності; наявні труднощі професійного становлення розцінюються як основа самовдосконалення; студенти цієї групи здатні визначати об'єктивні причини професійного дискомфорту та окреслювати емоційне ставлення до нього; їм властиве систематичне самопостереження та самоконтроль професійного самопочуття; сформоване бажання розширювати межі професійної рефлексії; вони володіють прийомами особистісного самовираження та засобами протистояння професійним деформаціям; демонструють здатність до індивідуального самозбереження та непідвладність професійному регресу; вміють удаватися до самовмотивування, у них переважає мотивація досягнення; їм властива ініціативність, готовність конструктивно співпрацювати в умовах групи, шукати чинники, які об'єднують, а не роз'єднують у процесі виконання спільних завдань; розпочату роботу доводять до кінця; у переліку професійних якостей пріоритетними називають відповідальність, професіоналізм, комунікабельність, рішучість; підтверджують, що такими якостями володіють частково; у переліку фахових знань значущими вважають правову, юридичну обізнаність та іншомовну компетентність; для вибудовування професійної кар'єри важливими є такі якості, як-от: цілеспрямованість, рішучість, толерантність, якості лідера, шанобливе ставлення до інших; до переліку мотивів вибору професії включено можливість спілкування з іноземними громадянами, це – цікава, престижна професія, існує перспектива кар'єрного зростання; майбутню професійну діяльність повністю пов'язують із використанням однієї або і двох іноземних мов; на заняттях віддають перевагу творчим завданням комунікативного спрямування; мають високий рівень сформованості толерантності; в утруднених конфліктних ситуаціях перевагу надають аналізу процесуальної складової протистояння; підтверджують усвідомлене ставлення до збільшення обсягу самостійної роботи, вважаючи її важливою умовою самовдосконалення; у ранжуванні цінностей за ступенем їх значущості перевага віддана активній творчій життєдіяльності, інтелектуальному розвитку, одержують задоволення від цікавої роботи, виконавської дисципліни, терпимості до думок інших, раціоналізму; комунікативну успішність пов'язують із умінням вислуховувати, стриманістю, почуттям гумору, дотриманням статусної дистанції; виявлено високий рівень сформованості потреби у самовдосконаленні, за якої переважає особистісна мотивація досягнення, а також усвідомлена системна діяльність, що зазнає суб'єктивного управління і має професійну спрямованість на основі ефективного самоконтролю.

Експериментальне дослідження проводилось з метою перевірки ефективності моделі та педагогічних умов формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби у процесі фахової підготовки.

Програма експериментального дослідження передбачала вивчення мотиваційної складової процесу професійного становлення та формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби; окремо вивчалася мотивація опанування фаховими дисциплінами, проведено ранжування студентами видів навчальних завдань з фахових дисциплін за професійною значущістю; вивчено рівні сформованості самооцінки; здійснено діагностику індивідуальної структури ціннісних орієнтацій особистості; виділено рівні сформованості толерантної поведінки, особистісне ставлення до конфліктів у найближчому оточенні; рівень виявлення потреби у спілкуванні за методикою Ю. Орлова; рівні сформованості потреби в самовдосконаленні; усвідомлення студентами та викладачами значущості самостійної роботи у процесі фахової підготовки; структуровано тематику фахових текстів з іноземної мови професійного спрямування; апробовано авторський спецкурс “Розвиток навичок інтенсивного спілкування”, інтегровано змістову складову фахових дисциплін (“Маркетинг”, “Менеджмент”, “Вступ до спеціальності”) з метою посилення професійної спрямованості фахової підготовки майбутніх менеджерів митної служби та підвищення ефективності процесу формування професійних якостей.

Результати підсумкового етапу експерименту представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка рівнів сформованості професійних якостей студентів контрольних та експериментальних груп (%)

Рівень	Тип групи			
	контрольні		експериментальні	
	на початку експер.	наприкінці експер.	на початку експер.	наприкінці експер.
Високий	4,7	7,9	4,9	12,7
Середній	52,1	53,6	50,6	61,5
Низький	43,2	38,5	44,5	26,8

Аналіз даних таблиці свідчить, що на початку експерименту суттєвої різниці в рівнях сформованості професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби не виявлено. В цілому, кількісні показники вказують на те, що низький та достатній рівень у сумарному вимірі (93,5% у КГ та 95,1 % у ЕГ) не відповідають державним стандартам у підготовці фахівців і потребують суттєвої корекції.

Професіоналізація фахової підготовки з урахуванням особливостей поетапного професійного становлення, психолого-педагогічне забезпечення особистісної самореалізації та вироблення навичок рефлексивного аналізу позитивно позначається на процесі формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби. Порівняння результатів контрольних та експериментальних груп на підсумковому етапі експерименту доводить, що в експериментальних групах позитивні зміни суттєвіші, ніж у контрольних. Так, показники високого рівня у ЕГ зросли на 7,8 % проти 3,2 % у КГ; середній рівень відповідно зріс на 10,9 % у

ЕГ проти 1,5 % у КГ; показники низького рівня зменшились на 17,7 % у ЕГ проти 4,7 % у КГ.

Отже, якісний і кількісний аналіз результатів педагогічного експерименту дає підстави стверджувати, що педагогічні умови та запропонована авторська модель забезпечують суттєве підвищення рівня сформованості професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби у процесі фахової підготовки. Оскільки на початку експерименту всі студенти перебували в однакових умовах, ці результати можна розглядати як наслідок використання запропонованих автором педагогічних умов, а також урахування розробленої в процесі дослідження моделі з виокремленням структурних компонентів, організаційних етапів, критеріїв, показників та рівнів сформованості.

Висновки

Здійснене дослідження забезпечило досягнення поставленої мети, а розв'язання сформульованих завдань дало змогу зробити такі висновки:

1. З'ясовано, що професійно важливі якості – це відносно стійкі якості особистості, які виникають і удосконалюються у процесі опанування, розвитку і реалізації мети і завдань професійної діяльності. Водночас, це динамічні новоутворення, які варто розглядати як результат особистісного розвитку, що виникає і формується у процесі професійної діяльності.

На основі аналізу професійно важливих якостей у наукових джерелах та врахування особливостей професійної діяльності менеджерів митної служби нами було виокремлено шість груп професійних якостей: інтелектуально-гносеологічні, соціальні, морально-вольові, конструктивно-організаційні, комунікативні, емоційно-регулюючі. Окремою групою виділено якості професійної деформації. Встановлено, що критеріями сформованості професійних якостей майбутніх менеджерів митної справи є: мотиваційно-ціннісний; пізнавально-креативний; емоційно-вольовий; діяльнісно-практичний. Описано показники формального (низького), репродуктивного (середнього) і досконалого (високого) рівнів сформованості професійних якостей менеджерів митної служби.

2. Обґрунтовано й експериментально перевірено модель формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби, в основу якої покладено цільовий, змістовий, технологічний та результативний компонент, взаємодія яких є логічно обґрунтованою і забезпечує її цілісність. Поетапне професійне становлення включає послідовну зміну аналітико-діагностичного (початкового), рефлексивно-конструктивного (основного), корекційно-розвивального (підсумкового) етапів.

3. Доведено, що висока ефективність формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби уможливується дотриманням педагогічних умов: професіоналізація фахової підготовки з урахуванням особливостей поетапного професійного становлення майбутніх фахівців; психолого-педагогічне забезпечення особистісної самореалізації студентів у процесі організації самостійної навчальної діяльності на основі узагальнення та попередження типових бар'єрів та утруднень; вироблення навичок рефлексивного аналізу сформованих професійних якостей через оперативний зворотній зв'язок.

4. Ураховуючи основні вимоги навчальних програм фахових дисциплін з підготовки майбутніх менеджерів митної справи, зокрема, “Маркетинг”, “Менеджмент”, “Вступ до спеціальності”, “Іноземна мова професійного спрямування” було розроблено авторську систему навчально-професійних завдань для аудиторної та позааудиторної самостійної діяльності студентів. Доведено, що ефективним є використання принципу комунікативності з виокремленням типових утруднень студентів та способів їх попередження. Всі вправи об’єднанні у такі групи: корекція діалогічних бар’єрів; розвиток навичок дискусійного обговорення; вправи психокорекційного змісту та спрямовані на групову взаємодію. Кожна група вправ у свою чергу була поділена на термінові, відтерміновані, репродуктивні та активноподільні.

Установлено, що розроблена та апробована програма спецкурсу “Розвиток навичок інтенсивного спілкування”, метою якого є підвищення компетентності у сфері спілкування на основі розвитку емпатійних якостей, самопізнання через рефлексивні механізми, формування діагностичних умінь у системі міжособистісної взаємодії, передбачає такі етапи: поглиблений самоаналіз із позитивною спрямованістю; розвиток навичок групової взаємодії; осмислення, фіксування і опис почуттів; орієнтація на усвідомлений парний вибір; заняття із соціометричною спрямованістю.

Доведено, що програма спецкурсу є ефективною превентивною мірою щодо появи якостей професійної деформації. Так, наприклад, показники високого рівня конфліктологічної обізнаності у КГ на кінець експерименту зросли на 1,5 %, а у ЕГ – на 4,1 %, показники низького рівня зменшились на 2,5 % у КГ та на 10,6 % у ЕГ.

Проведене дослідження, звісно, не претендує на вичерпне вирішення всіх аспектів проблеми формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної справи у процесі фахової підготовки. Потребують подальшого розвитку такі проблеми: удосконалення практичної підготовки фахівців окремого профілю у процесі проходження виробничої практики; інтеграції фахових дисциплін з метою удосконалення практичних умінь і навичок; узагальнення зарубіжного досвіду фахової підготовки майбутніх митників.

Основні результати дослідження відображено в таких публікаціях:

Статті в провідних наукових фахових виданнях

1. Кухарук О.О. Організація самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ I-II рівнів акредитації / О.О. Кухарук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер.: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2005. – Вип. 14. – С. 90-94.
2. Кухарук О.О. Розвиток діалогічного мовлення на уроках іноземної мови в навчальних закладах I-II рівнів акредитації / О.О. Кухарук // Проблеми освіти: науково-методичний збірник. – Київ, 2005. – Випуск 43. – С.83-87.
3. Кухарук О.О. Професійна підготовка майбутніх менеджерів як соціально-педагогічна проблема / О.О. Кухарук // Сучасні педагогічні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія,

теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць – Київ-Вінниця, 2006. – Вип. 10. – С. 204-209.

4. Кухарук О.О. Навчально-методичне оснащення вивчення іноземної мови майбутніми менеджерами митної служби / О.О. Кухарук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер.: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2006. – Вип. 17. – С. 91-97.
5. Кухарук О.О. Формування ціннісних орієнтацій учнівської та студентської молоді в позанавчальній діяльності / О.О. Кухарук // Педагогіка і психологія професійної освіти: науково-методичний журнал. – Львів, 2006. – № 6.–С. 148-156.
6. Кухарук О.О. Реформування професійної підготовки майбутніх митників в контексті євроінтеграційних процесів / О.О. Кухарук // Теоретичний та науково-методичний часопис “Вища освіта України у контексті євроінтеграційних процесів освітнього простору”. – Київ, 2006. – Том 4. – С. 134-143.
7. Кухарук О.О. Педагогічні умови формування мотивації вивчення іноземних мов студентами вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації / О.О. Кухарук // Нові технології навчання: науково-методичний збірник. – № 44. – 2006.–С.71-78.
8. Кухарук О.О. Теоретичні основи професійної діяльності спеціалістів митної служби / О.О. Кухарук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер.: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2008. – Вип. 24. – С. 145-151.
9. Кухарук О.О. Педагогічні умови формування толерантності та конфліктологічної культури майбутніх менеджерів митної служби / О.О. Кухарук // Науково-педагогічний журнал Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка “Молодь і ринок”. Педагогіка. Суспільні науки. Менеджмент. Маркетинг. Економіка: теорія і практика: зб. наук. праць. – Дрогобич, 2008. - № 9 (44). – С. 132-137.

Навчально-методичні матеріали

10. Кухарук О.О. Організація самостійної навчально-пізнавальної діяльності майбутніх менеджерів у митній справі з використанням інноваційних технологій: навчально-методичний посібник / О.О. Кухарук. – Вінниця: “Діло” ТМ, 2007. – 235 с.

Матеріали науково-практичних конференцій

11. Кухарук О.О. Досвід впровадження інформаційних технологій з метою розвитку творчих здібностей студентів ВНЗ / О.О. Кухарук // Розвиток творчих здібностей особистості - умова успішного навчання: матеріали II міжнарод. наук.-практ. конф., 22-24 вер. 2005 р. – Вінниця, 2005. – С. 138-149.
12. Кухарук О.О. Організація творчої самостійної діяльності майбутніх митників / О.О. Кухарук // Психолого-педагогічні аспекти розвитку пам’яті та творчого мислення: матеріали III міжнарод. конф., 27-29 жовт. 2006 р. – Вінниця, 2006. – С. 68-83.

13. Кухарук О.О. Педагогічні умови використання інноваційних технологій у процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ I-II рівнів акредитації / О.О. Кухарук // Теоретико-практичні засади інтегровано-діяльнісної технології в межах інноваційного Всеукраїнського науково-педагогічного проекту “Росток”: матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару. – Вінниця, 2007. – С.38-50.
14. Кухарук О.О. Професійно-комунікативна спрямованість навчання іноземним мовам в контексті Болонського процесу / О.О. Кухарук // Досвід та проблеми країн Європи (Великобританії, Німеччини, Франції, Іспанії, України) з реалізації ідей Болонської конвенції: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 1 черв. 2006 р. – Біла Церква, 2007 р. – С. 130-135.
15. Самохвал О.О. Сформованість професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби як показник успішної соціалізації / О.О. Самохвал // Психолого-педагогічні аспекти соціалізації особистості в умовах сучасного суспільства: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Вінниця, 2009. – С. 22-29.

Анотації

Самохвал О.О. Формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби у процесі фахової підготовки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2009.

У дисертації здійснено теоретичний аналіз досліджуваної проблеми з позицій психології та педагогіки; проаналізовано основні підходи до визначення поняття “професійна компетентність” та “професійні якості”; розглянуто сутність, критерії та показники сформованості професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби з метою формування професійних якостей; визначено функції професійної діяльності митників; окреслено параметри методичного забезпечення та розроблено систему завдань для вивчення фахових дисциплін майбутніми менеджерами митної служби, теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування професійних якостей майбутніх фахівців митної служби України та проаналізовано результати проведеного експерименту.

Ключові слова: професійна компетентність, професійні якості, професійна іншомовна компетентність, самостійна навчально-пізнавальна діяльність, майбутні менеджери митної служби, критерії, показники, педагогічні умови.

Самохвал О.О. Формирование профессионально важных качеств будущих менеджеров таможенной службы в процессе профессиональной подготовки. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04. – теория и методика профессионального образования. – Винницкий педагогический университет имени Михаила Коцюбинского. – Винница, 2009.

В диссертационном исследовании осуществлен теоретический анализ проблемы с позиций психологии и педагогики; проанализированы основные подходы к определению понятий “профессиональная компетентность” и “профессиональные качества”; раскрыта сущность, критерии, показатели сформированности профессиональных качеств будущих менеджеров таможенной службы; определены функции профессиональной деятельности будущих специалистов таможенной службы Украины; определены параметры методического обеспечения и разработано систему упражнений для изучения специализированных дисциплин будущими менеджерами таможенной службы; теоретически обоснованы педагогические условия формирования профессиональных качеств будущих специалистов и проанализированы результаты проведенного эксперимента.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, профессиональные качества, профессиональная иноязычная компетентность, самостоятельная учебно-познавательная деятельность, будущие менеджеры таможенной службы, критерии, показатели, педагогические условия.

Samohval O.O. The Formation of Future Customs Managers' Professional Qualities in the Process of Vocational Training.

The thesis submitted for a Candidate's degree in Pedagogy, speciality 13.00.04 – Theory and Methods of Vocational Education. – Vinnytsya state pedagogical university named after Mihailo Kotsubinskiy, Vinnytsya, 2009.

The thesis is concerned with the problem of the formation of future customs managers professional skills in the process of vocational training. The theoretical analysis of the research problem from the point of Psychology and Pedagogy is made. The main approaches to the definition of the term “professional skills” are analyzed and as a result the professional skills of Customs managers are defined.

The introduction proves the actuality and expediency of the investigation, defines its aim, tasks, object, subject and hypothesis, formulates the methodical and theoretical bases, discloses the scientific novelty, theoretical and practical significance of the obtained results, provides the ways of approbation.

The first chapter reflects the theoretical analysis of main approaches to the definition of the “professional skills”; discloses the peculiarities of professional training of future customs managers and professional activities of Ukrainian customs managers. The following components of formation of future customs managers professional skills in the process of vocational training are assumed as its basis: the target component, content component, technological component and result component. They constantly interact, and are considered as continually implemented and renovated. The complex of mentioned components is an integrated result of the process of professional training. Skills, knowledge and abilities are indispensable for future activity of customs managers to solve professional tasks, analyze and contemplate professional activities, regulate relations and self-sustaining actions.

In the second chapter the main points and criteria of the formatted Customs managers' professional skills are formulated; the pedagogical conditions of forming Customs managers' professional skills are defined. They are: professionalizing of vocational training with the consideration of the peculiarities of the staged professional

formation of future specialists; pedagogical-psychological providing of students' self-realization in the process of independent educational perceptive activity; developing of professional skills of reflective analysis with the help of operative return connection.

The proper model, which is scientifically grounded and experimentally tested, is build according to hierarchical dependence of structural components of the integral professional training. The staged professional self-realization includes the consistent change of analytically-diagnostical (primary), reflexively-constructive (basic), correctively-developing (concluding) stages.

The author's programs "Marketing", "Management", "The Professional Training Introduction" and "The Professional English", which are aimed to form of future customs managers professional skills, are approved. The program of special training "Developing of intensive communication skills" are devised and efficiently tested. Its aim is to increase the level of the professional competence in the sphere of communication. The program of special training "Developing of intensive communication skills" is expected the following stages: deep self-analyzing with positive direction; developing of group work's skills; describing and recultivating of emotional skills; orientation on duo choice; lessons with sociometrical direction.

It is proved that the program of special training is an effective preventing measure according to the appearance of professional deformation skills.

Qualitative and quantitative analyze of pedagogical experiment proves that the suggested author model provides the increase of future customs managers' professional skills formation in the process of professional training. At the beginning of the experiment all the students were in the same conditions of vocational training, that's why the results may be regarded as the consequence of using the suggested model with the distinguishing the structural components, organization stages, criteria, levels of the formation.

The realization of the author's model in different educational establishments, the real results of the experimental work and the reliability of the consequences proves that the main tasks of the experimental work are decided.

The investigation doesn't pretend to be exclusive decision of all aspects of the problem of future customs managers' professional qualities in the process of vocational training. The following problems are to be decided: improveness of future specialists' practical training; integration of professional disciplines in order to improve practical skills and abilities; generalizing of foreign experience of future customs managers' professional training.

Basic results are inculcated in the educational process of a few higher schools, where Customs managers are trained. Efficiency of the offered method is experimentally tested. Recommendations for the teachers are formulated.

Key words: professional qualities formation, professional foreign language training, professional competence, independent educational perceptive activity, functions, future customs managers, criteria, indicators, pedagogical conditions.